

Essä | Anna Pulli-Huomo

## **Musik från västkyrkans område under jubileumsåret för kyrkomötet i Nicaea**

I år högtidlighålls att kyrkomötet i Nicaea sammanträdde för 1700 år sedan. Mötet, som hölls år 325, sammankallades av den romerske kejsaren Konstantin den store (ca 272–337). Han hoppades förmodligen att mötet skulle leda till konsensus kring enskilda frågor i den kristna läran och därmed förhoppningsvis ett slut på de splittrande religiösa tvisterna i imperiet. Vid mötet diskuterades särskilt läran om kristologin, på grund av arianismen, som hävdar att Jesus Kristus inte är av samma väsen som Fadern, utan en skapad varelse. I slutet av mötet upprättades den första versionen av den så kallade nicenska trosbekännelsen, som förkastade arianismen. Den gemensamma trosbekännelsen fastslog Kristi gudomlighet och uttryckte att Kristus är "av samma väsen som Fadern". Bekännelsen av den heliga Treenigheten och motståndet mot arianismen tog sig också uttryck i en praxis som infördes i slutet av 300-talet. Den innebar att *Gloria Patri* lades till i slutet av psalmtexter som sjöngs och reciterades.

Jubileumsåret för kyrkomötet i Nicaea uppmärksammas på olika sätt runt om i den kristna världen. I Finland har biskoparna i den evangelisk-lutherska kyrkan utfärdat en rekommendation om att den nicenska trosbekännelsen ska ingå i söndagsgudstjänsterna i de evangelisk-lutherska församlingarna i genomsnitt minst en gång i månaden under årets lopp. Den kan dessutom användas bland annat vid viktiga högtider och temahelger med röd eller vit liturgisk färg. Biskoparna uppmanar församlingarna att också i övrigt i sin verksamhet beakta jubileumsåret för kyrkomötet i Nicaea och den nicenska trosbekännelsen. Man kan även fråga sig hur jubileumsåret för kyrkomötet i Nicaea kan synas och höras såväl i församlingarnas gudstjänstmusik som i konsertutbudet över lag.

I den västerländska konstmusikens historia har den nicenska trosbekännelsen klingat både som en del av liturgin och senare också vid mässor komponerade för konserter. Ett flertal *credon* grundar sig huvudsakligen just på texter till olika versioner av den nicenska trosbekännelsen. Det finns rikligt med repertoarer både för att sjungas och spelas solo för

såväl små som stora ensembler från olika århundraden under historiens gång. Även om inflytandet av kyrkomötet i Nicaea kan skönjas såväl i den västliga som den östliga kyrkans område, ska jag nu i stora drag ge en översikt i synnerhet över västkyrkans och den västerländska konstmusikens historia.

### En del av lokala liturgiska melodier

De tidiga kristna sjöng sånger både ur Nya och Gamla testamentet vid sina gemensamma sammankomster. Musiken som det första årtusendets kristna använde vid sina gudstjänster finns emellertid bevarad för senare generationer främst i form av texter, eftersom melodierna började skrivas ner med neumer först på 800–900-talet. De enstämmiga melodier man sjöng tillsammans lärdes in på gehör och liturgiernas *ordinarium*-partier tog form lokalt. De tidigaste *credon* som sjöngs på latin som en del av den västkyrkliga mässan omnämns i spanska källor från 500-talet och senare på 700-talet i samband med karolingernas mässa. Trots att Rom på många sätt utgjorde ett centrum för den skickliga sångkonsten, bland annat i och med *Schola Cantorum*, införlivades *credo* i sångform i den romerska liturgin först i början av det andra årtusendet. Lokala melodier förekom förutom i Rom också i bland annat ambrosianska, beneventoanska, mozarabiska, gallikanska, keltiska och gregorianska repertoarer. Det förekom mer variation i andra delar av den latinska mässan, men uppenbarligen sjöngs *credon* huvudsakligen med liknande melodier. Den tidigaste bevarade melodin till ett *credo* härstammar från 1000-talet.

### Tonsatta mässor

Kyrkornas musikaliska värld förändrades i början av det andra årtusendet allteftersom polyfon sång, föränderliga taktarter och mer varierande rytmer blev vanligare. Den mångfasetterade musiken oroade kyrkans ledning, särskilt musiken i mässans *proprium*. Bland annat påven Johannes XXII (1249–1334) frågade sig om de allt allmännare snabba noterna skulle besudla gudstjänstmusiken. Påven stördes också av den nya *ars nova*-stilen för att det inte längre gick att urskilja sångernas ord. Vid sidan av *proprium*-musiken började man också komponera hela serier bestående av *ordinarium*-partier, så kallade mässor. I Tyskland och öster om landet ingick *credon* till en början inte i serier, men så småningom började också sådana komponeras. I allmänhet förekom det ändå färre melodier till *credon* än andra *ordinarium*-partier. Texten till ett *credo* är ju längst i förhållande till andra *ordinarium*-partier och ställer därför fler krav på kompositören.

En av de tidigaste tonsatta mässorna som kan nämnas är Guillaume de Machauts (ca 1300–1377) *Messe de Nostre Dame*, som är komponerad för fyra sångstämmor. I *credet* i Machauts mässa kan man tydligt ana strukturen i den nicenska trosbekännelsen. Ordet *Et*, som ofta inleder satserna, får en särskild betoning med en extra takt, likaså slutar satser och meningar med långa toner. I andra stycket i trosbekännelsen koncentreras musiken till längre toner än tidigare och stannar på sätt och vis upp med betoning på *ex Maria virgine*. När man kommer till den heliga Anden ändras texturen igen och blir mer rörlig och rytmisk. Mässans text är komponerad för att reciteras samtidigt, vilket understryker det tydliga budskapet i trosbekännelsen. I sekvensen *Amen* som avslutar delen rör sig tonerna däremot klart mer självständigt med en aa-vokal.

Den polyfona körmusiken spred sig runt om i Europa. Till exempel i England komponerade William Byrd (ca 1540–1623) mässor för olika ensembler. Inom den romersk-katolska kyrkan i Rom verkade å sin sida Giovanni Pierluigi di Palestrina (1525/6–1594). I hans produktion ingår tiotals mässor, till exempel fyra mässor för dubbelkör. Palestrina och hans samtida bidrog i stor utsträckning till harmoniseringen av den romerska kyrkans officiella melodier efter beslutet vid kyrkomötet i Trento (1545–1563). I och med Trento skulle den romersk-katolska kyrkan använda endast en kyrkohandbok, *Missale Romanum*. Till exempel i Frankrike användes ändå på flera orter den gallikanska ordningen och dess melodier långt in på 1800-talet. Till följd av Vatikanens andra koncilium (1962–1965) blev melodierna än en gång mer mångsidiga, när lokala traditioner etablerades sida vid sida med de gregorianska melodierna i *Liber Usualis* (1961) som hade godkänts av Vatikanen.

## **Trosbekännelsen som psalm**

Reformationen, som Martin Luther (1483–1546) inledde i Tyskland i början av 1500-talet, kom också att påverka gudstjänstens musikaliska utformning. I förordet till den latinska mässan *Formula missae* som utkom 1523 efterlyste Luther psalmer på folkspråk som en del av mässan. Omedelbart året därpå, 1524, publicerades de facto den första evangeliska psalmboken *Etlich Christlich Lider*, även kallad *Achtliederbuch*. De åtta psalmerna omfattar också trosbekännelsepsalmen *In Gott gelaub ich, das er hat* av Paul Speratus (1484–1551). Psalmerna har aldrig ingått i den finskspråkiga psalmboken, men nu finns det en finsk översättning av Pekka Kivekäs, *Niin uskon, että Luoja loi*. Luthers tyska mässordning *Deutsche Messe* från 1526 banade väg för fler psalmer på folkspråk som ersatte *ordinarium*-partier i mässan. Därmed blev det också möjligt att sjunga trosbekännelsen tillsammans som en psalmversion av originaltexten.

*Wir gläuben all an einen Gott*, som har kallats Luthers trosbekännelsepsalm, ingick länge i den finskspråkiga psalmboken: ännu i psalmboken från 1938/63 som föregick den nuvarande boken finns den med som nummer 166. Av denna psalm, som bygger på den apostoliska trosbekännelsen, har det komponerats flera kör- och orgelverk. Som exempel kan nämnas Heinrich Schütz (1585–1672) motett SWV 303 (1636) för fyra stämmor och continuo eller Johann Pachelbels orgelkoral P. 49 (1693) som spelas på manual. De mest kända barocktida orgelkorallerna av psalmen torde vara J. S. Bachs (1685–1750) två koraller som ingår i Bachs samling *Klavierübung III* (1739) om katekesen. I den första av samlingens trosbekännelsekoraller, *BWV 680*, bygger temat på psalmens första vers. Korallen är en trestämmig fuga som har skrivits i olika tonarter ovanpå en upprepad ostinatobas. Den andra kortare korallen, *BWV 681*, är en trestämmig fughetta som spelas på manual. Också i den bygger temat på den första psalmversen. Dess punkterade rytm som påminner om fransk stil har ansetts syfta på majestätiskhet och kunglighet. I bägge koraller upprepas en trestämmighet som eventuellt kan ses som en syftning till den heliga Treenigheten. Denna syftning anses även förekomma i *Preludium och fuga Ess-dur, BWV 552*, som inleder och avslutar samlingen *Klavierübung III*.

I det område som motsvarar dagens Finland sjöng man under 1500-talets mässor den nicenska trosbekännelsen enligt den svenska modellen med melodierna i *Graduale Romanum* på latin, svenska eller finska. Denna trosbekännelse infördes i flera psalmböcker i form av melodi IV i aktuella *Graduale Romanum*: i den svenska psalmboken för första gången år 1586 och i den finska utan noter år 1646. På finska publicerades melodierna med texter som nummer fem i melodiutgåvan till psalmboken *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja* (1702). Det skulle vara intressant att i dag genomföra den långa texten till exempel som växling mellan två grupper – försångare och församlingsmedlemmar. Det var ett vanligt sätt att sjunga *credon* bland annat i Frankrike under barocken och även senare.

### **Tonsatta mässor i konsertrepertoar**

När vi kommer till 1700-talet var tonsatta mässor i allt högre grad avsedda för konserter. Så också J. S. Bachs berömda *H-mollmässa, BWV 232*. Mässans *credo*-del bygger på den nicenska trosbekännelsestexten och består av nio sekvenser, av vilka den mittersta är korsfästelsen, *Crucifixus*. Som det redan påpekats i samband med Machauts mässa verkar kompositörerna av tonsatta mässor i allmänhet ha lagt särskild vikt vid *ex Maria virgine, et incarnatus est* och *Crucifixus* i trosbekännelsestexten. Det är också fallet till exempel i W. A.

Mozarts (1756–1791) mässa *Waisenhaus Mass K.139* (1768) och Franz Schuberts (1797–1928) *G-durmässa D. 167* (1815) och *C-durmässa D. 452* (1816).

Inflytandet av symfonier och operor som kompositionsform syns likaledes i mässor komponerade på 1800-talet, till exempel i verk av Ludwig van Beethoven (1770–1827), Gioachino Rossini (1792–1868), Franz Liszt (1811–1886) och Anton Bruckner (1824–1896). En del av mässorna var avsedda för konserter, medan andra även framfördes vid kyrkliga tillfällen. Ibland påminde framförandena i kyrkorna till sin stämning om en marknad, till exempel framförandet av Liszts *Missa Solemnis S.9* (1859) i kyrkan Saint-Eustache i Paris 1866. Å andra sidan annonserades partier av Beethovens *Missa Solemnis op. 123* (1823) som en konsertsats av hymner, eftersom användningen av ordet mässa vid en världslig konsert inte var lämplig för wienercensorerna. Själv beskrev han mässan som ett oratorium. Framförandet av musik som låg i gränslandet mellan världslig och andlig musik var ett försök att anpassa sig till de samhälleliga förändringarna. Såvitt jag kan se är det här ett bekant fenomen också i vår samtid där den gemensamma kulturen har splittrats och till exempel texterna i mässans *ordinarium* inte på samma sätt är begripliga för alla.

## Nicaeas jubileumsår 2025

I den evangelisk-lutherska kyrkans gudstjänstliv i dagens Finland kan trosbekännelsen reciteras tillsammans, men den kan också sjungas tillsammans, även om det i praktiken är mer sällsynt. Utöver de tidigare nämnda historiska melodierna innehåller den nuvarande finska lutherska psalmboken (1986/2015) flera trosbekännelsepsalmer av vilka största delen bygger på den apostoliska trosbekännelsen. Sång nummer 731 i psalmbokens tillägg, *Me tunnustamme kaiken Luojan*, är den trosbekännelsepsalm som i dag tydligast anspelar på den nicenska trosbekännelsestexten. Möjligheten till musik efter trosbekännelsen, som reciteras tillsammans i den finska evangelisk-lutherska mässans form, är ett utmärkt tillfälle för ett tonsatt *credo*, tänker jag. På så sätt får den reciterade trosbekännelsen ett svar i form av en klingande trosbekännelse, vare sig den sjungs eller spelas.

Blickar vi tillbaka på allt som enbart inom västkyrkan under århundradenas lopp har komponerats – och än i dag komponeras – med trosbekännelsen som inspirationskälla, ter sig skattkistan ousinlig. I Finland har till exempel Einojuhani Rautavaaras (1928–2016) hypnotiska *Credo* (1972) blivit många körers favoritverk under de senaste årtiondena. Likaså är vi åtminstone vagt bekanta med våra sydliga grannar, Arvo Pärts (1935–) *Berliner Messe* (1990) och Urmas Sisasks (1960–2022) mässor. Kompositören Hannu Pohjannoro

(1963–) har beskrivit sina tankar om sitt verk *Nikean uskontunnustus* (2005) för två sångstämmor, gitarr och viola da gamba eller cello på följande sätt. Han upplever att de krav som ställs på musiken inom den andliga traditionen länge har varit allt annat än ringa. Pohjannoro skriver: "Jag måste komponera precis som jag hör det i mitt huvud, med de medel som jag anser är verkningsfulla, korrekta och värdefulla." Samtidigt konstaterar han att komposition är – att komponera.

Treenighetstemat är överlag lätt att genomföra som en del av konsertlivet och i församlingarnas gudstjänster under kyrkoåret, inte minst mot en historisk bakgrund. Oavsett om man har en sångare eller organist till sitt förfogande eller till exempel ett helt stort maskineri med körer och orkestrar är möjligheterna många. Det skulle vara intressant att höra om olika gudstjänster och hela konserter som har byggts upp kring temat under innevarande år!

*översatt av Nina Sillito*

### **Nicenska trosbekännelsen**

(ur Evangelisk-lutherska kyrkan i Finlands Kyrkohandbok)

*Vi tror på en enda Gud,  
den allsmäktige Fadern,  
skaparen av himmel och jord, av allt synligt och osynligt.*

*Vi tror på en enda Herre,  
Jesus Kristus, Guds ende Son,  
född av Fadern före all tid,  
Gud av Gud, ljus av ljus,  
sann Gud av sann Gud,  
född, inte skapad,  
av samma väsen som Fadern,  
på honom genom vilken allt har blivit till,  
som för oss människor och vår frälsning steg ner från himlarna,  
blev människa av kött och blod genom den heliga Anden och jungfrun Maria,*

*korsfästes för vår skull under Pontius Pilatus,  
led döden och begravdes,  
uppstod på tredje dagen i enlighet med skrifterna,  
steg upp till himlarna,  
sitter på Faderns högra sida och skall återvända i härlighet  
för att döma levande och döda,  
och vars välde aldrig skall ta slut.*

*Vi tror på den heliga Anden,  
Herren och livgivaren,  
som utgår av Fadern (och Sonen),  
som tillbeds och äras med Fadern (och Sonen)  
och som har talat genom profeterna.  
Vi tror på en enda, helig, allmänlig och apostolisk kyrka.  
Vi bekänner ett enda dop till syndernas förlåtelse,  
vi förväntar de dödas uppståndelse  
och den kommande världens liv.*